

Kerk en overheid in de postmoderne samenleving

1. Inleiding

De vorige GS gaf deputaten naar aanleiding van hun rapport aan de GS de opdracht om te onderzoeken of, en zo ja welke gevolgen de door deputaten in hun rapport geschetste veranderingen hebben voor de positie en de rol van de kerk (en van onze kerken) in de huidige Nederlandse samenleving, zowel in landelijk als in plaatselijk verband en wat de betekenis daarvan is voor de verhouding tussen onze kerken en de overheid.

De aanleiding voor deze opdracht, of beter: van het verzoek van deputaten om hun deze opdracht te verstrekken, was een verzoek dat de secretaris van deputaten van een journalist ontving om te laten weten wat de Christelijke Gereformeerde Kerken vonden van het beleid van het toenmalige kabinet inzake vluchtelingen. Dat verzoek bracht de secretaris in verlegenheid. Had de CGK wel een mening over dat onderwerp, en zo nee (want daar leek het op), was dat een gemis of juist niet? En als er wel een standpunt zou zijn, op welke wijze diende dat geuit te worden?

Dit rapport is de neerslag van de bezinning die binnen het deputaatschap heeft plaatsgevonden naar aanleiding van de verstrekte opdracht. Aan dit rapport liggen uitgebreidere rapporten over deelonderwerpen ten grondslag. Die deelrapporten zijn bediscussieerd tijdens een vergadering van deputaten met een aantal 'deskundige buitenstaanders', te weten dr. G. Buijs, mr. G. Holdijk, drs. C.C. den Hertog en drs. A. Huijgen. Bij deze 'expertmeeting' was ook een vertegenwoordiger van deputaten overheid van de GKv aanwezig. De 'oogst' van de bijeenkomst is verwerkt in dit rapport. Bij het opstellen van het rapport is ook dankbaar gebruik gemaakt van de door de Generale Synode van de PKN van november 2009 vastgestelde handreiking 'De kerk en de democratische rechtsstaat - een positiebepaling'.

2. Vraagstelling en opzet

De centrale vraag is wat in deze tijd de positie van de kerk in het publieke domein is. Hoe moeten onze kerken (landelijk en plaatselijk) en leden zich opstellen in een tijd, die wel gedefinieerd wordt als een seculiere tijd (Charles Taylor), in een samenleving die post-christelijk is en waar (orthodoxe) kerken en christenen over één kam geschoren worden met de als een bedreiging ervaren Islam.

In de notitie zal eerst, in paragraaf 3, ingegaan worden op Bijbelse gegevens over de taak van de overheid en de positie van de kerk in de samenleving en jegens de overheid. In deze paragraaf zal ook aandacht geschonken worden aan noties uit het gereformeerde belijden.

De notitie vervolgt, in paragraaf 4, met een - summiere - schets van relevante ontwikkelingen in de samenleving die van belang zijn voor de positie van de kerk in de samenleving en voor de verhouding kerk en overheid. Bij deze schets zal ook naar het verleden gekeken worden. Dat is ook nodig om de ontwikkelingen in een perspectief te plaatsen.

De beide voorgaande onderwerpen komen samen in paragraaf 5 waarin wordt nagedacht over de vraag hoe de in paragraaf 3 verwoorde Bijbelse noties in de huidige situatie gestalte kunnen krijgen.

Met een aantal consequenties voor de praktijk, in paragraaf 6, wordt het rapport afgesloten.

3. *Bijbelse lijnen*

Zowel het Oude als het Nieuwe Testament bevatten gegevens over de plaats van de overheid en de houding jegens de overheid. Bij het trekken van lijnen uit deze gegevens moeten we wel oog hebben voor de verschillende context van de Schriftgegevens. In het Oude Testament geeft God aanwijzingen en wetgeving aan zijn verbondsvolk. De positie van vorst en volk is nauw omschreven. In het Nieuwe Testament is aanvankelijk sprake van het volk Israël, grotendeels in de diaspora en van de wordende nieuwtestamentische gemeenten, veelal in een heidense omgeving. De Romeinse overheid is weliswaar dominant, maar de situatie waarin de christelijke gemeenten moeten functioneren, varieert van plaats tot plaats.

Het is niet goed mogelijk om wat in het OT is vermeld over de taak van de vorst (veelal de vorst van het verbondsvolk Israël) rechtstreeks toe te passen op de taak van de (Nederlandse) overheid in de

21ste eeuw. Hooguit kunnen wat richtingen geduid worden. Ook voor de gegevens uit het NT geldt dat het verschil in situatie in aanmerking genomen moet worden.

Met inachtneming van het bovenstaande kunnen de volgende hoofdlijnen onderscheiden worden:

- a. God wil dat er orde heerst. Daarom zijn overheden door God ingesteld. Zij ontleen hun gezag aan God. (vgl. Dan. 2: 21 en 27, Dan. 4: 14, 17, Dan. 5: 18, 19, Marcus 12: 17, Rom. 13: 1, 1Petr. 2: 13 – 17);
- b. Dat schept ook een verantwoordelijkheid voor de overheid. Zij is, als Gods dienaar (Rom. 13:4), geroepen om de orde te handhaven - ze heeft de zwaarmacht en zorgt voor onpartijdige rechtspraak (zie Deut. 1: 16, 17 en Deut. 16: 18-20) -, maar van haar wordt ook gevraagd om recht en gerechtigheid te bevorderen (vgl. voor dat laatste Psalm 72 en diverse oproepen van de profeten aan het adres van de overheid om recht en gerechtigheid te beoefenen, armen en wezen niet te (laten) onderdrukken, etc. - vgl. Jes 32, Jer. 22: 1-9, Amos 5) en om zich aan God te onderwerpen (vgl. Ps. 2). Niet de overheid, maar het recht heeft dus het laatste woord. Daar is ook de overheid aan gebonden (vgl. Deut. 17). Het handelen van de overheid dient genormeerd te zijn door gerechtigheid;
- c. Uit het voorgaande vloeit voort dat de overheden vanwege hun opdracht respect en

gehoorzaamheid verdienen van alle mensen, dus ook van christenen (vgl. 1 Sam 24: 6 en 11, Spreuken 24: 21a, Rom. 13: 1 en 5, Tit. 3:1, 1 Petr. 2: 17). Uit wat hierna volgt, blijkt dat dit geen “blinde gehoorzaamheid” is. De basishouding van respect sluit een kritisch volgen en bevragen van de overheid niet uit, maar juist in;

d. De kerk respecteert de overheden en geeft de overheden een plaats in de voorbede. De christenen verschaffen de overheden de nodige middelen door het trouw betalen van belastingen

(vgl. Marcus 12: 17, 1 Tim. 2: 2, Titus 3: 1) en zoeken het goede voor de samenleving (vgl. Jer. 29:7);

e. De Bijbel stelt grenzen aan de macht van de overheden en waarschuwt tegen grensoverschrijding. Dat volgt onder meer uit Marcus 12: 17, maar ook uit Openbaring 13, dat een waarschuwend voorbeeld is van een overheid die niet minder, maar meer wil doen dan die van

Rom. 13. In zo'n situatie van grensoverschrijding, eindigt de plicht van gehoorzaamheid aan de overheden en geeft de gehoorzaamheid aan God de doorslag (vgl. Dan. 3 en Hand. 5: 29);

f. Veel koningen van Israël hadden hun ‘eigen’ profeet (Saul - Samuël, David - Nathan, Achab – Elia etc.). Zo kan de kerk ook vandaag geroepen worden als profetisch wachter. Zij waarschuwt de overheid bij een overschrijding van de grenzen. Zij spreekt de overheid ook aan op (het verzaken van) haar plicht tot het oefenen van recht en gerechtigheid (vgl. Hand. 24:25).

g. De overheid heeft een plaats in het voorlaatste, haar gestalte is voorlopig, waar de kerk het laatste gelooft en verwacht, het Koninkrijk van God. Dat geeft de kerk ook een zekere ontspannenheid jegens de overheid.

Bovenstaande lijnen komen deels ook tot uiting in wat de gs van onze kerken in 1968 / 1969 hebben uitgesproken als verduidelijking van artikel 36 NGB:

‘En aldus geroepen bij te dragen tot de opbouw van een Gode welgevallige samenleving der mensen, heeft de overheid, in onderwerping aan de wet Gods, zich verre houdende van alle volstreekte machtsoefening, op het aan haar zorg toevertrouwde terrein en met de haar toekomende middelen te bevorderen dat het volk leeft naar de eis van Gods Wet, en voorts iedere belemmering voor de prediking van het Evangelie en voor geheel de heilige dienst van God weg te nemen. Zij heeft deze roeping te volbrengen opdat het Woord des Heren zijn loop hebbe, het Koninkrijk van Jezus Christus voortgang vinde en alle antichristelijke macht worde tegengestaan.’

4. *Ontwikkelingen op het gebied van de verhouding kerk en overheid*

De veranderingen in de verhouding tussen kerk en overheid in de Nederlandse samenleving voltrekken zich niet in het luchtledige maar tegen de achtergrond van een aantal diep

ingrijpende maatschappelijke en culturele processen. Bij elkaar genomen leiden deze processen tot een ander type samenleving waarin ook de verhouding tussen kerk en overheid er anders gaat uitzien.

Allereerst moet worden genoemd de overgang in een, twee generaties, van een wat statische industriële samenleving, naar een netwerksamenleving met binnenkort ongeveer 50% hoog opgeleiden. Woorden als ontwikkeling, aan je zelf werken, etc. zijn in die netwerksamenleving onderdeel van het standaard vocabulaire. Individualisering en mobiliteit zijn trefwoorden.

Individualisering houdt in dat individuen zelf kunnen beslissen hoe ze zich en met welke sociale verbanden willen identificeren. Dit proces van individualisering gaat ook de kerken niet voorbij. De tijd van de gesloten verzuiling is zo goed als voorbij. Mensen kiezen zelf en veranderen ook regelmatig van keuzes. Een belangrijk gevolg van individualisering is dat de loyaliteit ten aanzien van instituten afneemt. Een ander belangrijk aspect dat verbonden is met het proces van individualisering is de afname van hiërarchie. Traditionele gezagsverhoudingen zijn aan erosie onderhevig. Gezag moet verdiend worden, zeker ook door de overheid. Moderne burgers zijn mondig. Deze mondigheid – nog eens krachtig versterkt door de alom tegenwoordige media – maakt dat het besluitvormingsproces van de overheid niet los gezien kan worden van de manier waarop de publieke opinie tot stand komt. Formeel vindt de besluitvorming in het parlement (en de provinciale staten en gemeenteraden) plaats, maar de discussieprogramma's in de media spelen bij de meningsvorming een nauwelijks te overschatten rol. Dat maakt het wenselijk dat kerken en kerkleden zich mengen in het maatschappelijke debat.

Dit proces van individualisering houdt direct verband met toegenomen technische mogelijkheden. De bewegingsvrijheid is enorm toegenomen, zowel digitaal als fysiek is de wereld klein geworden. Globalisering is een belangrijk begrip geworden. Veel problemen zijn te groot om per land op te lossen. Armoedebestrijding, het klimaatvraagstuk, vrede en veiligheid vereisen een wereldwijde aanpak.

Processen van individualisering en globalisering hebben geleid tot veelvormigheid, ook wel pluriformiteit genoemd. Ging het er in Nederland en ook wel andere landen van West-Europa lange tijd vooral om hoe protestanten en rooms-katholieken min of meer in vrede konden samenleven, door de komst van niet-westerse allochtonen, veelal moslims, zijn de verhoudingen ingrijpend veranderd en complexer geworden. De democratische rechtsstaat blijkt minder een rustig bezit dan lange tijd gedacht. Zeker wanneer in dit verband ook het proces van secularisatie wordt betrokken. De gangbare trend in West-Europa is een afname van georganiseerde godsdienst en ook een sterke overtuiging – zeker bij aanzienlijke delen van de culturele en bestuurlijke elite – dat godsdienst een aflopende zaak is. De komst van de islam heeft op dit punt voor verwarring gezorgd. Ineens blijkt religie springlevend. De gedachte dat secularisatie een noodzakelijk gevolg is van technologische en

wetenschappelijke vooruitgang was lange tijd overheersend, maar blijkt minder zeggingskracht te hebben, zeker wanneer men mondiaal naar deze processen kijkt. Misschien is West-Europa wel een uitzondering op de rest van de wereld.

Wat betekenen bovengenoemde processen van individualisering, globalisering en secularisering - waar natuurlijk veel meer over te zeggen zou zijn - nu voor de verhouding van de kerk tot de overheid?

Om te beginnen is voor de overheid de eigen positie van de kerk vaak niet duidelijk. In het publieke domein wordt vaak een onderscheiding gemaakt tussen de sfeer van de markt, de sfeer van de staat en de sfeer van de burgersamenleving. De markt regelt het economisch verkeer, de staat bepaalt en handhaaft de spelregels en de burgersamenleving biedt ruimte voor opinievorming en het opbouwen van sociale netwerken die mensen kunnen inspireren tot gezamenlijke actie. De kerk werd vaak gezien als het vierde aspect van het publieke domein. Tegenwoordig wordt de kerk echter steeds meer gezien als een onderdeel van de burgersamenleving. Binnen het belastingrecht bijvoorbeeld wordt de kerk aangemerkt als een Algemeen Nut Beogende Instelling. Als onderdeel van de burgersamenleving wordt de kerk door de overheid gewaardeerd, zeker als ze bijdraagt aan de realisering van beleidsthema's van de overheid. Dat is minder het geval als de kerk krachtig getuigenis geeft van het Evangelie.

Maar in de wereld zal ze er zich toch rekenschap van moeten geven dat ze gezien wordt als een van de organisaties die behoren tot de burgersamenleving of ook wel het maatschappelijk middenveld genoemd.

Vervolgens moet gewezen worden op de paradox dat een gesecculariseerde, pluriforme samenleving vaak grote moeite heeft met minderheden die geworteld zijn in religieuze tradities en die opvattingen koesteren - en die publiek willen uiten - die soms haaks staan op dominante opvattingen van de meerderheid. De Grondwet biedt minderheden ruimte om op basis van godsdienst of levensovertuiging eigen, afwijkende keuzes te maken en die ook - binnen de grenzen van de rechtsstaat - publiek te maken, terwijl de publieke opinie die niet altijd (volledig) wenst te honoreren. Werkelijk samenleven in een plurale samenleving valt niet mee. Naast religieus fundamentalisme is er ook seculier fundamentalisme.

In dit kader wordt vaak het beginsel van de scheiding van kerk en staat genoemd. Vaak wordt het zo uitgelegd dat religieuze uitingen in het publieke domein niet mogelijk zouden zijn. 'Geloof is privé' wordt dan snel gezegd.

De werkelijkheid is wat genuanceerder, maar het valt in deze woelige tijden niet altijd mee de verbanden goed te zien. Dat hangt ook samen met de eigen opvattingen van bestuurders en politici over religie. In een toonaangevende notitie van het College van B&W van Amsterdam (2008) over de scheiding van kerk en staat valt te lezen dat bestuurders als gevolg van processen van individualisering en secularisering geneigd waren religie als

achterhaald te beschouwen, zo niet als ‘achterlijk’. Maar, zegt datzelfde College, niet gevoelens geven de doorslag, maar het kader dat de Grondwet biedt en de interpretatie die in de Nederlandse situatie altijd is gegeven aan het recht van minderheden om hun manier van leven ook in het publieke domein zichtbaar te maken.

Het principe van de scheiding van kerk en staat moet in dit verband niet overvraagd worden. Het betekent niet meer en niet minder dan dat er in de verhouding tussen kerk en staat over en weer geen institutionele zeggenschap mag zijn. De kerk bemoeit zich niet met de inrichting van de staat, en andersom grijpt de staat niet direct in in het kerkelijk leven. Dat is een groot goed.

De vrijheid van godsdienst, het gelijkheidsbeginsel en het beginsel van neutraliteit van de overheid zijn met elkaar verantwoordelijk voor een genuanceerde set van spelregels voor de relatie tussen overheid en kerk. In de Nederlandse traditie bijvoorbeeld wordt de neutraliteit van de overheid vaak inclusief uitgelegd. Dat wil zeggen dat de overheid godsdiensten en levensovertuigingen de ruimte biedt om zich publiek te manifesteren en ze daarin gelijk behandelt. En dat kan bijvoorbeeld betekenen dat een kerk subsidie ontvangt om voor de overheid maatschappelijk relevante werkzaamheden te verrichten. Maar dan kan het Humanistisch Verbond of een islamitische instelling ook aanspraak maken op subsidie. De subsidiering van het bijzonder onderwijs, tot aan de TUA toe, is te danken aan deze inclusieve opvatting van neutraliteit.

In bijvoorbeeld een land als Frankrijk wordt daarentegen een meer exclusieve opvatting van neutraliteit gehuldigd en dat houdt een veel minder nadrukkelijke manifestatie in van religieuze uitingen in het publieke domein. De invulling en uitwerking van rechtsstatelijke uitgangspunten hangt direct samen met de nationale geschiedenis van een land. Het is overigens niet onmogelijk dat ook in Nederland de nabije toekomst een meer exclusieve opvatting van neutraliteit aan kracht zal winnen.

De plaats van de kerk in de moderne Nederlandse samenleving is in enkele decennia radicaal veranderd. Van het centrum naar de marge. Dat is misschien ook wel de gebruikelijke positie voor de gemeente van Jezus Christus in deze wereld. De Nederlandse kerk maakt een proces door van kerk-zijn in een christelijke context naar kerk-zijn in een postchristelijke samenleving. Dat is een proces waarin nogal wat geleerd moet worden en mogelijk wel net zoveel afgeleerd.

5. *De taak van de kerk anno nu*

De kerk is naar de rand van de samenleving gedrongen. Tegelijkertijd blijft haar missie vanuit de Schrift gezien gelden tot het laatste der dagen. Deze situatie brengt mee dat we onze positie als kerk en als christenen en christelijke organisaties opnieuw moeten doordenken en verwoorden. Wat betekent deze schets van de situatie waarin de kerk zich bevindt nu in het licht van de eerder genoemde Schriftgegevens?

Drie benaderingen

Met het oog op beantwoording van deze vraag schetsen we eerst drie manieren waarop de verhouding tussen Evangelie en onze samenleving gezien kan worden. Die drie verhoudingen zijn: het Evangelie als welzijn van de samenleving, als crisis van de samenleving en als vernieuwing van het leven van de gelovigen, persoonlijk, als gemeente en in hun sociale verbanden. Deze drie verhoudingen kunnen we verbinden met drie manieren waarop de kerk (als instituut dan wel in haar leden) in de samenleving kan participeren en zich jegens de overheid opstelt. We werken deze drie verhoudingen en manieren van participeren nader uit.

1) Welzijn

In de eerste verhouding trachten christenen, naast anderen, in de samenleving verbeteringen te bewerkstelligen zo dat de waarden en normen van Gods Woord beter gestalte krijgen in maatschappelijke verhoudingen en het leven van mensen (vgl. het eerste gebruik van de wet). Ze trachten ongerechtigheid, bijvoorbeeld in verkeerde wetten en verstoorde verhoudingen, tegen te gaan en nood van mensen te lenigen, ook daar waar de directe oorzaken niet weggenomen kunnen worden. Dit kan via de politiek maar ook via particulier initiatief, bijvoorbeeld via hulpverlening en sociale veranderingen, en via diaconale activiteiten van kerken. Wat goed en schoon en waar is, heeft ten diepste God als Schepper en Onderhouder als bron. Overal waar die waarden bevorderd worden, straalt iets door van zijn heerschappij en genade.

Bij deze verhouding valt te denken aan allerlei instituties en beroepspraktijken waarin christenen 'de vrede voor de stad' trachten te zoeken (vgl. Jer. 29). Dit betekent een dienstbare opstelling waarbij het specifiek-christelijke vaak niet expliciet benoemd hoeft te worden. Het kan niettemin een belangrijke bijdrage zijn aan het handhaven of bevorderen van de menselijkheid in de samenleving en als zodanig een gestalte van Gods koningschap tonen.

In deze verhouding kan men bij de taak van de kerk denken aan twee invullingen.

a) Allereerst kan de kerk als instituut ook in contact treden met de overheid om het goede voor de samenleving te bevorderen en daarin een eigen rol te vervullen. Bijvoorbeeld in het kader van de WMO of in discussies over de zondagsrust (maar laat zij dan niet primair, en zeker niet alleen, het gebod benadrukken maar het welzijn van de samenleving dat ermee gediend is). In de geestelijke verzorging in diverse maatschappelijke contexten zoekt de kerk Christus te dienen en de naaste tot zegen te zijn vanuit en met het Evangelie. In dit pastorale werk komt op het persoonlijke vlak ook de tweede verhouding aan de orde: de belofte van het Evangelie die tot vervulling kan komen in de weg van geloof en bekering.

b) In de tweede plaats heeft de kerk de taak haar leden toe te rusten om als christen in de

samenleving te staan en het eigen beroep als een roeping van Godswege te vervullen. 'Opdat zij uw goede werken zien en uw Vader die in de hemelen is verheerlijken.'

2) Crisis

In de tweede verhouding gaat het om het uitdragen van het Evangelie met woorden ontleend aan het Woord. Het Evangelie dat ieder mensenleven en iedere samenleving in de crisis brengt door duidelijk te maken dat dit leven niet is zoals het is bedoeld en dat vanuit de mens zelf ook nooit zal worden. De crisis waarin het Evangelie brengt, heeft als doel de mensen te leiden tot bekering en geloof in Christus en tot navolging van Hem. Deze benadering benadrukt de radicaliteit van de zonde, het bederf van de schepping en de fundamentele breuk tussen alle menselijke moraal en het Koninkrijk van God. Dit kan ook de pijn doen ervaren van het onrecht en de gebrokenheid in het leven.

Ook in de tweede verhouding kan bij de taak van de kerk als instituut aan twee invullingen gedacht worden (naast hetgeen hierboven is genoemd).

a) In voorkomende gevallen zal de kerk profetisch spreken jegens overheid en samenleving. Daarbij kan het niet gaan om kwesties in het dagelijkse politieke handwerk. Het moet om, in het licht van het Evangelie, principiële kwesties gaan, die bijvoorbeeld de vrijheid van het geweten betreffen of ernstige aanslagen op de waarachtige humaniteit behelzen, zoals de Jodenvervolging in de Nazitijd. Recentere voorbeelden zijn het opgeven van de fundamentele rechtsbescherming van alle burgers zoals in de euthanasiewetgeving en de huidige (dreigende?) 'demonisering' van alle Islamieten door een opkomende politieke stroming. Of meer algemeen en positief geformuleerd een oproep aan de overheid om minderheden ruimhartig de gelegenheid te bieden gebruik te maken van de mogelijkheden van de democratische rechtsstaat. Van belang is dat de kerk in het doen horen van Gods oproep tot bekering en van Zijn aanwijzingen ten leven, ook het bevrijdende ervan aan bod doet komen en niet alleen het normerende. Duidelijk zal zijn dat de kerk terughoudend moet zijn met een dergelijk spreken en dat de kracht ervan groter is als dat in eensgezindheid door (veel) kerken wordt gesteund.

b) De kerk vraagt van zichzelf en van haar leden ook een bekering van de in-zichzelf-gekeerdheid. Het Evangelie van zonde en genade, van geloof, bekering en bevrijding, van vrijspraak en van dienstbaarheid, is een Evangelie voor de zondaren. Maar dan heeft de kerk, en hebben haar leden, ook de taak die zondaren op te zoeken. Anders gezegd, deze opdracht betekent dat de kerk zoekt naar wegen en vormen om de samenleving te bereiken. In de grote steden zijn onze kerken begonnen met het uitproberen van nieuwe vormen. Zouden we niet breder moeten zoeken naar manieren om mensen te bereiken die wel een geestelijke leegte ervaren maar die om welke reden dan ook de opvulling daar van nooit in een kerk van gereformeerd belijden zullen zoeken? In dit verband kan bijvoorbeeld gedacht worden aan

evangelieverkondiging onder moslims. (Opkomen voor de burgerrechten van moslims, en aanhangers van andere godsdiensten, betekent overigens geen ontrouw aan de belijdenis dat Jezus Christus de Weg, de Waarheid en het Leven is.)

3) *Vernieuwing*

In de derde verhouding gaat het om voorbeelden van *christelijk leven*, om praktijken waarin, in onvolkomenheid en in voorlopigheid, iets zichtbaar kan worden van Gods heil en Zijn heilzame bedoelingen. In dit model staat de overtuiging centraal dat in het Koninkrijk van God de schepping en de cultuur ook naar haar materiële zijde, verlost en vernieuwd zullen zijn. De verlossing betekent niet het opgeven van de geschapen en culturele werkelijkheid, maar de vernieuwing ervan (vgl. Openbaring 21:24-26). Dit houdt in dat de oorspronkelijke bedoeling ervan gestalte krijgt. Dit vereist dat het leven, de levensverbanden en alle schepselen betrokken worden op God en zo hun bestemming vinden. De kerk en de christenen worden geroepen iets daarvan reeds nu gestalte te geven, ook al zal dat altijd stukwerk blijven. Zo kunnen bijvoorbeeld kennis en vaardigheden, zoals vormen van geneeskunde en zorgverlening, maar ook kunstvormen en technieken uit de diverse culturen door het Evangelie worden getransformeerd, geheiligd tot dienstbaarheid aan het Koninkrijk van God en daarmee aan het heil van mensen. Een hedendaags voorbeeld is de terminale palliatieve zorg waarin toegewijde zorg, ook van vrijwilligers en inclusief pastorale zorg, samen met hoogwaardige technologieën, mensen een zo goed mogelijke laatste levensfase trachten te geven.

Het gaat in deze verhouding om een diaconaal-charitatieve opstelling:

a) Er ligt hier allereerst een taak voor de *individuele christenen* en *christelijke maatschappelijke organisaties*. In zorg en welzijn, in onderwijs en cultuur, bedrijfsleven en (internationale) hulpverlening worden christenen geroepen om op specifieke wijze iets te laten zien van de betekenis van het evangelie voor het leven en samenleven van mensen. Het gaat hier dus niet, zoals in de eerste verhouding, om geleidelijke verbeteringen in bestaande, niet christelijke verbanden, maar om christelijke initiatieven waarin christenen de betekenis van het evangelie in een specifiek samenlevingsverband gestalte proberen te geven. Niet vanuit een zelfgenoegzame pretentie maar vanuit een in ootmoed beleefde gelovige intentie. Op dit vlak spelen de discussies en worstelingen over de identiteit in maatschappelijke verbanden.

b) Maar ook voor de kerk als instituut liggen er in deze verhouding taken.

- Allereerst kan de taak van toerusting van de gemeenteleden genoemd worden, bijvoorbeeld in de tweede dienst of in andere activiteiten.

- In de tweede plaats valt te denken aan de wijze waarop het diaconaat in de gemeente zelf functioneert. Is de gemeente een creatieve, contrasterende minderheid die in haar bestaan en functioneren zelf al een gewetensfunctie heeft voor de samenleving om haar heen en

tegelijkertijd een uitnodiging om mee te gaan doen? Een gemeenschap waarin andere waarden gelden dan in de wereld? Waarin aanzien en prestige niet afhangen van je maatschappelijke positie en prestatie of van bezit en het dragen van merkkleding. Waarin niet de eigen spirituele consumptie en het goede gevoel maatgevend zijn maar het heil van de gemeente en de naaste, etc.

- In de derde plaats kan gedacht worden aan de diaconale betrokkenheid - door middel van het verstrekken van hulp en menskracht - bij maatschappelijke projecten, in de omgeving (bijvoorbeeld het organiseren van een voedselbank of het ter beschikking stellen van het kerkgebouw ten behoeve van maatschappelijk activeringswerk) en verder weg (bijvoorbeeld het ondersteunen van hulpverleningswerk door kerken in Oost-Europa).

6 *Consequenties*

Hetgeen in de vorige paragrafen is beschreven, heeft consequenties voor de wijze waarop de kerk (en de plaatselijke kerken) zich heeft (hebben) op te stellen jegens overheid en samenleving. We benoemen er enkele:

a. In haar spreken als kerk jegens de centrale overheid is de kerk terughoudend. Zij spreekt alleen als zij niet kan zwijgen, wanneer het om belangrijke principiële kwesties gaat. In die gevallen probeert zij tezamen met andere kerken te spreken en op een wijze die ook voor niet-christenen helder en duidelijk is. Zij probeert dan ook duidelijk te maken dat de geboden van God heilzaam zijn en zoekt, zo mogelijk, naar argumenten die ook voor niet-gelovigen overtuigingskracht hebben;

b. Plaatselijke kerken proberen goede contacten op te bouwen en te onderhouden met de plaatselijke overheden, door te participeren in overleggen tussen de burgemeester en de plaatselijke predikanten, WMO-beraden, etc. en geregeld van hun belangstelling voor de plaatselijke overheid blijk te geven, bijvoorbeeld door de nieuwjaarsreceptie van de gemeente te bezoeken;

c. Plaatselijke kerken zoeken naar mogelijkheden om (diaconaal) betrokken te zijn op de samenleving, door – bij voorkeur samen met andere kerken ter plaatse – hulp en menskracht ter beschikking te stellen aan maatschappelijke projecten. Via Stichting Present zouden plaatselijke kerken met een dergelijk project kunnen beginnen;

d. In de kerkdiensten wordt voor de overheden gebeden en wordt voorbede gedaan voor maatschappelijke problemen en noden. Gemeentelieden worden opgewekt om ook in het persoonlijk gebed overheid en samenleving te gedenken;

e. Binnen de kerken is aandacht voor de vraag of en in hoeverre de gemeente zelf een contrasterende gemeenschap vormt;

f. Gemeentelieden worden toegerust ten aanzien van hun houding als christen jegens overheid en samenleving. Zij worden opgewekt om als christen, op de eigen plek, hun

verantwoordelijkheid jegens de samenleving te nemen.

g. Gemeenteleden die daarvoor de gaven hebben ontvangen, worden gestimuleerd om in het maatschappelijk debat - en op de fora waar dat debat gevoerd wordt - een inbreng te hebben.

We zijn ons er van bewust dat met aandacht voor de vraag in hoeverre de gemeente een contrasterende gemeenschap is en gemeenteleden hun roeping verstaan 'succes' nog niet verzekerd is en dat om daarvan wat in de praktijk te brengen een levend geloof en bekering vereist zijn. Maar waar, vanuit het Woord van God, de gemeente op haar verantwoordelijkheid - ook waar het gaat om het dagelijkse leven - gewezen wordt, mag daarvan ook zegen verwacht worden, voor de gemeente, haar leden, maar ook voor de samenleving.

Dit begrip wordt in culturele zin gebruikt.

Illustratief hiervoor is een citaat van Rinnooy Kan in een recensie van een recent boek van James Kennedy:

'Een van zijn eerste hoofdstukken wijdt Kennedy aan religie in Nederland, vooral de rol van de protestantse kerken. Het is het enige hoofdstuk dat de lezer achterlaat met het gevoel deelgenoot gemaakt te zijn van betrekkelijk irrelevante overwegingen. Het hernieuwde

zelfvertrouwen dat Kennedy de kerk aanbeveelt voor hun omgang met een 'onverschillige, zelfs vijandige' omgeving lijkt vooral door wanhoop ingegeven. Natuurlijk, er is belangstelling voor spiritualiteit, behoefte aan gemeenschapszin, maar het is de vraag of bijvoorbeeld de door hem op historische gronden geprezen Remonstrantse Broederschap daarin kan voorzien'.